

Molnár Tamás

Egy „keserédes” történet – A magyarországi cukoripar privatizációja

A “Bittersweet” Story – The Privatisation of the Hungarian Sugar Industry

ÖSSZEFOGLALÁS

Dr. Bertalan Péter könyve, az *Egy „keserédes” történet* a Kaposvári Cukorgyár példáján keresztül mutatja be a hazai élelmiszeripari vállalatok rendszerváltáskori átalakulási folyamatait és az annak hátterében meghúzódó összefüggéseket. A könyvet a globális térbeli gazdasági és társadalmi mozgások hatásainak elemzése és azoknak egy konkrét gyár esetében megjelenő lokális történései teszik különösen érdekessé. Mindez egy lokálpatrióta gondolkodó, optimista szemléletén keresztül.

SUMMARY

Dr. Péter Bertalan’s book entitled *A “bittersweet” story* presents the process of transformation of the domestic food industry during the change of regime and the un-

derlying correlations using the example of Kaposvár sugar refinery. The analysis of the impact of global economic and social forces and the local manifestation of these in the case of a specific plant make the book particularly interesting. All this with the thoughtful, optimistic approach of a local patriot.

Bertalan Péter történész, politológus, egyetemi docens sokoldalú tudásáról és műveltségéről tesz tanúbizonyságot ebben az írásában is, mint általában. Történészszemmel, hivatalos dokumentumok és interjúk alapján, a valóságtól kicsit sem eltávolodva vázol egy olyan folyamatot, ami ugyan egyedinek és lokálisnak tűnik, de messze túlmutatva önmagán, egy tágabb problémakörbe ágyazva mutatja

---

DR. MOLNÁR TAMÁS egyetemi docens, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar (molnar.tamas.pannon@gmail.com).

be egy vállalat átalakulását annak minden nehézségével. Ugyanakkor a hazai és nemzetközi politikai helyzetet is részletesen és okszerűen tárja fel. Érdeklődése és felkészültsége a közgazdasági területen is megmutatkozik, hiszen a feltárt történetnek komoly ökonómiai vonulata is megmutatkozik.

A Kaposvári Cukorgyár egyike annak az éppen tucatnyi hazai cukorgyárnak, amelyek a rendszerváltás előtti években jelen voltak a hazai élelmiszeripari térképen. Ezek – több más élelmiszeripari ágazattal (pl.: növényolajipar, tejipar) együtt – egy stratégiai ágazatcsoport részeit alkották egy agrár-, később ipari-agrár országban, mind a termelést, mind a foglalkoztatást tekintve. A szocialista termelési struktúrában a mezőgazdaságnak rendkívül jelentős szerepe volt, és nem csak termelési, hanem érzelmi okokból is. A mélyben még fellelhető volt a büszkeség, hogy értünk a földhöz, az állatokhoz, és az Osztrák–Magyar Monarchiának tulajdonképpen valaha az éléskamráját jelentettük. A foglalkoztatásban jelentős szerepet töltött be ez a primer termelési szektorhoz tartozó ágazat, az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek az ún. háztáji integrátori rendszerben viszonylag jó megélhetést biztosítottak az abban részt vevőknek. Nagyon sokan megéltek a háztáji föld adta pluszjövedelemből vagy éppen az otthon hizlalt haszonállatokból, amihez az alapanyagot a szövetkezet adta, azonkívül takarmányt biztosított, az állategészségügyi felügyeletet is ellátta (állatorvosi ellenőrzéseken keresztül), és a legfontosabb momentumként a termelési ciklus végén felvásárolta a késztermékeket. Mindez a kiszámíthatóságával biztos piacnak számított. A primer szektorra épülő élelmiszeripar – az úgynevezett

agrobiznisz részeként – szintén biztos lábakon állt. A rendszerváltás előtti évekig az átlagember nem érzékelte a mögöttes összefüggéseket, viszonylag tisztességes megélhetés várt mindenkit, aki ezekben az ágazatokban kereste a megélhetést. Ezt mutatta a felszín, azonban a mélyben már korábban megkezdődtek azok a folyamatok, amelyek a rendszerváltás utáni helyzetet megalapozták. Miután a hazai termelés jelentős részét külföldi hitelekkel finanszíroztuk, mindez már a rendszerváltás előtt előrevetítette a privatizáció szükségességét. Ahogy a könyv szerzője is idézi: „110 milliárd dollár az államadósság, 10 milliárd a helyhatóságok tartozása. A családok, háztartások devizahitele 40 milliárd dollárra rúg. Összesen 160 milliárd dollár.» Ebből a kelepceből kell megtalálni a nemzetnek a kivezető utat. Az első szabad választások miniszterelnöke, Antall József ezért nevezte kormányát »kamikaze« kormányának. A közszájon forgó tömör mondás – elmentek a tankok, megjötték a bankok – hasonló szemléletességgel fejezi ki a helyzetet. A nemzeti sors közgazdasági szempontból hosszú időre nehezen belátható.” A paradox helyzetet jól jelzi a szerző utalása: „A tervgazdasági rendszer kötöttségéből, szabályozottságából kifulladásos termelési alapjaiból mi átmenet nélkül váltottunk egy szabályozatlan, de a fejlett világban akkor még jól prosperáló modell alapjait adó, nemzetközi vállalatok által diktált termelési módra és tempóra.” Vagyis a kapitalista versenyzás tulajdonképpen rászabadult az addig burokból, torz versenypiaci körülmények között működő vállalatainkra.

A fent ismertetett helyzet a cukoripar is jellemző volt, a Kaposvári Cukorgyár a rendszerváltás előtti években is Somogy

megye egyik – ha nem a legnagyobb – foglalkoztatója volt, és jelenleg is az. A kapcsolt beszállítói hálózattal együtt, mindenképpen meghatározó eleme a megye gazdasági életének. A tőkehiány, a gazdaságtalan, illetve nem hatékony működés sok esetben (ez kiderül a forrásokból is) nem feltétlenül az akkori menedzsment felelőssége, hanem az egyes világgiazi tendenciák (pl. olajárrobbanás) determináló hatásának begyűrűzése okán alakult ki. A tanulmány ugyan egy ágazatot és azon belül egy gyárat állít fókuszba, de korántsem egyedi problémát taglal. Mintegy korrajzként mutatja be azt a folyamatot, ahogy a hazai vállalatok többségének hirtelen kellett átállnia a szocialista tervgazdasági modelltől a kapitalista piacgazdasági viszonyokra. Szinte kivétel nélkül mindenhol jellemző volt az elavult termelési technológia, a tőkehiány, a nem hatékony termelés és számos egyéb tényező, amely nehezítette a vállalatok életben maradását (gyenge vagy teljesen hiányzó marketingtevékenység stb.).

Több hazai nagyvállalat csak az állami támogatás révén tudott nyereséget kimutatni. Fontos tájékoztatás a magyar cukoripar 80-as évek végi helyzetéről egy tudományos értékelés: „1984-ben a cukorgyáraknak [...] úgy volt 283 millió forint nyeresége, hogy az iparág üzemei 583 millió forint költségvetési támogatást kaptak. E nélkül az iparág vesztesége 300 millió forint lett volna.” Sok esetben – és ez a jelenség a kaposvári gyárnál is tetten érhető – úgy lehetett jövedelmező a vállalat, hogy az amortizációs költségekkel nem kalkuláltak. Ez természetesen oda vezetett, hogy a – jelenlegi elnevezés szerint – tárgyi eszközök (régi nomenklatúra szerint állóeszközök) állományát nem tudták pótolni, ez pedig a géppark elavu-

lását eredményezte, ennek pedig egyenes következményeként hatékonyságrömlés következett be. Ilyen körülmények között szinte borítékolható volt, hogy többevonásra lesz szükség, elindult tehát a privatizációs folyamat. A kötet szerzője hiteles dokumentumok alapján tárja fel azt a közgazdasági igazságot, amit az agrár-közgazdasági szakma csak „agrár-ollóként” ismer. Részletesen bemutatja, hogy a termeléshez szükséges eszközök árai mennyivel jelentősebb mértékben emelkedtek, mint a termelői árak. Ez a jelenség az előzőekhez hasonlóan szintén nehéz helyzetbe hozta a termelőket és a cukoripart egyaránt.

Az ágazati rendszeren belül az agrár-gazdaság (mezőgazdaság és élelmiszeripar) mindig is lényeges szerepet játszott a hazai gazdasági életben, természeti és geológiai adottságaink miatt. Az ágazatban foglalkoztatottak aránya a rendszerváltáskor még 20-25%-ra volt becsülhető, ami ugyan 3-4%-os részarányra csökkent a következő évtizedekben, de az agráriummal kapcsolatban még mindig elmondható, hogy a szerteágazó vertikális és horizontális kapcsolatrendszere miatt jelentős társadalmi szerepe van. Így a cukoriparban mint élelmiszeripari ágazatban bekövetkezett változások rengeteg munkavállalót érzékenyen érintettek. A fent említett, alacsony hatékonyságú működés egyik következménye lett a privatizált vállalatokban, hogy racionalizálás elnevezés alatt a munkavállalók jelentős hányadát leépítették, ugyanis ezeknél a cégeknél jelentős bérköltség jelentkezett, illetve magasak voltak annak járulékai. Érdekes tény, hogy a privatizálók sok esetben nem gyárakhoz, hanem piacokhoz jutottak hozzá, és – nem csupán a cukoriparban – a gyárak jelentős részét viszony-

lag rövid időn belül bezárták. A tizenkét – rendszerváltáskor még működő – cukorgyárból hat, a privatizálástól számított legfeljebb 7 éven belül beszüntette működését. A többi sem ért meg magasabb kort, 16 év alatt eljutottunk odáig, hogy csak a kaposvári gyár maradt hírmondónak.

A könyvben egy olyan korszak bontakozik ki előttünk, amit a köznapi nyelvben rendszerváltozásként aposztrofálunk. Itt nemcsak a magyar átalakulásról, hanem általában a kelet-közép-európai folyamatokról kapunk áttekintést. Ahogy a szerző leszögezi: „Az 1989-es rendszerváltással összefüggő átalakulás komplex folyamat. Kelet-Közép-Európát politikai, gazdasági és társadalmi földrengésként érte. A modern gazdaság története, a vele összefüggő társadalmi trendek szakszerű elemzése csak a globalizáció és a gazdaságföldrajz bonyolult paradigmarendszerének figyelembevételével érthető meg.” A könyv alkotója feltárja és megvilágítja a szükség-szerű rendszerváltozás bekövetkeztének okait, belső összefüggéseit; tárgyalja a politikai törésvonalak mögött meghúzódó valódi összefüggésrendszereket, a sokszor kusza és kibogozhatatlan szálakat.

A szerző nem feledkezik meg a világpolitikában és a világ gazdaságában végbemenő folyamatokról sem: olvashatunk a hidegháborús korszak fejleményeiről, a globális erőközpontok világgazdaságban betöltött szerepéről és azok változásáról, az olajválság hatásairól is. Részletesen elemzi a főbb geopolitikai folyamatokat és a hidegháborús periódus szakaszait. Mindeközben nem feledkezik meg a Bretton Woods-i egyezményről, amely gazdasági-pénzügyi mérföldkőnek számít a legújabb kori gazdaságban. Látszólag távolról, a 19. század végétől indul, de

távolról sem öncélúan, hiszen csak a politikai, hadászati törésvonalak mentén érthetőek meg a gazdasági összefüggések, és a globális változások lokális hatásokként jelentkeztek a hazai gazdaságban, és így a cukoriparban is. A fent említett részek nem szigetszerűen, hanem egymáshoz kapcsolódva, egymást erősítve támaszják alá a cukorgyári privatizáció történetét és annak beágyazottságát a nemzetközi és a hazai folyamatokba.

A szerző felteszi a sokszor felmerülő kérdést, hogy szükség volt-e privatizációra, és ha igen, akkor ilyen formában-e, ahogy nálunk megvalósult. Hiteles dokumentumok alapján tükröt állít az olvasó elé, ahol mindenki megadja (megadhatja) rá az adekvát választ. Tudományos meg-alapozottsággal nyúl a témához, többször idézve olyan műveket, amelyek általában és ágazati (nem kifejezetten a cukoripari ágazat) szinten foglalkoznak a privatizációval (pl. Mihályi, Hajdu–Lakner).

Érdekes végigkövetni a szerző által felvázolt eset egyes állomásait. A virágzó mezőgazdasági ágazat és benne a korábban jól működő cukorgyárak a rendszerváltás időszakára igen nehéz helyzetbe kerültek. A Kaposvári Cukorgyár sorsának alakulását, viszontagságos történetét és annak végkicsengését mégis pozitívan állítja be (mely, véleményem szerint, jól tükrözi a szerző gondolkodásmódját), követendő példaként, hogy pozitív gondolkodással, a problémák és bizonytalanságok ellenére lehetséges a kiút a sokszor farkastörvények diktálta versenyben. A gyár életben maradt, sőt a várossal, Kaposvárral együtt számos, előremutató projektben vesznek részt.

A könyv szerkezetét tekintve, a hat fő fejezetből álló kötet első része gazdasági aspektusból elemzi a rendszerváltás tör-

ténetét, de mindezt egy tágabb összefüggésrendszerben helyezi el. Képet kapunk a világpolitikai kapcsolatok alakulásáról, a 19. és 20. század kataklizmaszerű átalakulásairól, másrészt azokat a geopolitikai törvényszerűségeket veszi sorra, amelyek befolyásolták a hazai rendszerváltás (egyések szerint rendszerváltozás) alakulását. Válaszokat találunk a Kádár-korszak gazdaságpolitikájával kapcsolatban felmerülő kérdésekre is. Ugyanis Magyarország már az 1970-es évektől kezdve eladósodottá vált: „Magyarország, amely a tervgazdasági rendszert folytató országok közül az elsők között globalizálódott a nemzetközi pénzügyi térben, lett IMF-tag, és vett fel nemzetközi pénzintézetektől hiteleket, már a rendszerváltozás kezdetén súlyosan eladósodott ország volt. (A rendszerváltozás elején 21 milliárd dolláros adósságállománnyal rendelkezett az ország, 20 évvel később az államháztartás adósságállománya közelítette a száznegyvenmilliárd dollárt.) Két évtizedes neoliberális gazdaságpolitikai kurzusa során államháztartásának adósságát hétszeresére növelte, miközben állami vagyónának zöme értékesítésre került vagy a veszteséges állami, vállalati gazdálkodás révén »elporladt«.”

A második rész a kaposvári cukorgyár privatizációjának történetét meséli el. A fejezet általános kitekintést ad a cukoriparban végbemenő változásokról, a cukorgyárak 1948-ban történt államosításának körülményeiről, bepillantást nyújt a pártállam gazdaságfejlesztési prioritásai-
ba, amelyből kitűnik, hogy a kommunista párt célja elsősorban a nehézipar fejlesztése volt, ezzel a cukorgyárak rekonstrukciója háttérbe szorult. Ez az időszak egészen az 1960-as évekig tartott, ekkor ismerték fel az állami vezetők, hogy az el-

avult technológia hátrányos a cukorrépa-termelés és a cukorgyártás szempontjából, majd megtörtént az eszközpark felújítása. Az új gazdasági mechanizmus (1968) bevezetése szintén pozitívan hatott az ágazatra, nőtt a cukorrépa vetésterülete, így elkerülhetővé vált a cukorimport. A rendszerváltás mélyen érintette a cukoripart, a gyárakat privatizálták, amelyek legtöbbszörében rövid időn belül beszüntették a termelést. A nehéz helyzet a Kaposvári Cukorgyár működését is befolyásolta. A fejlesztések a 80-as években elmaradtak, kedvezőtlenül alakultak a gazdaságpolitikai viszonyok, az állam eladósodott, és a gyáraknak új piacokon kellett megküzdenniük az életben maradásért. Eredeti források mutatják be a Kaposvári Cukorgyár vezetésében bekövetkező személyi változásokat, és hogy a gyár stabilizációjára milyen intézkedési terveket fogadtak el. Megismerhetjük a nehéz helyzetben lévő gyár átalakulási folyamatát, a részvénytársasági formává alakulását, majd azokat a tárgyalásokat, amelyek alapján a gyár az osztrák érdekeltségű Agrana GmbH gyár tulajdonába került.

A könyv következő fejezeteiben a szerző a kelet-közép-európai régió helyzetét vizsgálja, tényadatokkal alátámasztva Magyarországot és a régió fejlettségének alakulását, illetve a főbb gazdasági folyamatok (pl. külföldi működő tőke állományának alakulása) térnyerését, illetve a globalizáció hatását hazai vonatkozásban vizsgálja, a világgazdaság főbb gazdasági erőterei-
nek összefüggésébe ágyazva.

Az ötödik fejezet Európa és azon belül Magyarország jövőjét ecseteli, de nem a szokványos módon, hanem az USA érdekszféráján keresztül, Zbigniew Brzezinski észak-amerikai geopolitikus kérdésfeltevései alapján. Végül napjaink aktuális

geopolitikai mozgásait ismerhetjük meg: az USA erőfölényét, a koszovói válságot, az „arab tavaszt”, a szíriai helyzetet és az orosz–amerikai hatalmi játszmákat.

Összefoglalva, a könyv érdekes olvasmányul szolgálhat mindazoknak, akik szeretik a hiteles gazdaságtörténeti áttekintéseket, emellett kíváncsiak a napi történések mögött megbújó mélyebb összefüggésekre. Bertalan Péter lokálpat-

riótaként ugyan egy lokális problémával foglalkozik, de mögé tekintve leírja azokat a folyamatokat, amelyek befolyásolják vagy befolyásolhatják a Kaposvári Cukorgyár „keserédes” történetét.

(Bertalan Péter: Egy „keserédes” történet. A magyarországi cukoripar privatizációja a globalizáció és a geopolitika tükrében. Éghajlat Kiadó, megjelenés alatt, 186 oldal.)